

А. Л. Ковальчук

Соціально-психологічні аспекти трудової міграції

Висвітлюються соціальні та психологічні аспекти трудової міграції. Особливо увага приділяється питанню дітей трудових мігрантів, описуються загрози для їхнього емоційного благополуччя. На основі аналізу результатів власного дослідження, описуються особливості я-концепції та аперцепції сімейних стосунків дітей трудових мігрантів.

Ключові слова: трудова міграція, діти трудових мігрантів, я-концепція, самоакцепція, сепарація.

Постановка проблеми. Внаслідок скрутної економічної ситуації, відсутності робочих місць, проблема трудової еміграції в усій повноті і складності постала перед сучасною Україною. Масштаби цього явища є дуже значними. Так, за даними Представництва МОМ в Україні, за межами нашої держави працює 6,5 млн. мігрантів, що складає 14,4% українського населення (станом на 2010 рік) [1, с. 184]. Трудова міграція населення з країни має значні негативні наслідки, як на рівні держави, так і на рівні індивіда. На державному рівні це втрата ресурсів, витік найбільш професійних та активних кадрів, відсутність наповнення пенсійного і соціальних фондів, посилення проблеми демографічної кризи. На індивідуальному рівні трудова міграція містить значні соціально-психологічні ризики для мігруючої особи. Так, оскільки більшість трудових мігрантів працюють за кордоном нелегально, вони стикаються з незахищеністю своїх прав, експлуатацією з боку працедавця, часто неможливістю отримати належну медичну допомогу, неповага до своєї честі і гідності тощо. Усе це разом із сумом за рідним домом, родиною, дітьми може призвести до різного роду психоемоційних порушень. Не слід забувати про сім'ї трудових мігрантів, які, хоч і формально залишаються повними, реально функціонують як неповні. Як наслідок, такі сім'ї не можуть належно виконувати свої функції, особливо це стосується функції соціалізації дітей. Адже внаслідок відсутності батька чи матері, чи навіть обох батьків, діти недоотримують необхідної любові та опіки. Згідно з результатами соціологічного опитування, що проводилося у лютому 2009 року на теренах Львівської області серед громадян України, які перебували за кордоном протягом останніх п'яти років, 54,55 % опитаних заявили, що вони, виїжджаючи на кордон, залишили вдома дітей віком до 18 років [6, с. 455].

© А. Л. Ковальчук, 2013.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демографічні та соціальні аспекти трудової міграції розкриті у працях, таких науковців як С. І. Пирожкова, О. А. Малиновська, О. У. Хомра, Е. М. Лібанова та О. В. Позняк, О. Б. Готра та ін. Соціально-педагогічні та психологічні аспекти трудової міграції розкриті у працях таких науковців, як О. А. Малиновська, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна, І. І. Цушко, В. Л. Андреєнкова, Г. І. Щерба, Г. В. Католик. Більшість вітчизняних досліджень з даної проблематики мають соціологічний характер, відтак тема психологічних аспектів трудової міграції залишається відкритою. Саме тому метою даної статті є на основі власних досліджень розкрити соціально-психологічні аспекти трудової міграції.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі кількість міжнародних мігрантів має тенденцію до зростання, так згідно зі звітом світової міграції у 2010 році, з 2000 року за 10 років кількість міжнародних мігрантів збільшилася вдвічі, і якщо міграція продовжуватиме зростати в такому ж темпі, то до 2050 року число мігрантів може досягнути 405 мільйонів людей [1, с. 3]. При цьому, Україна продовжує залишатися країною походження трудових мігрантів, як для країн СНД, так і для ЄС. Трудова еміграція стала в нашій державі об'єктивною реальністю. Деякі експерти й дослідники називають Україну одним з найбільших донорів робочої сили в Європі [3, с. 125].

Основною сферою зайнятості українців за кордоном є будівництво (понад половину мігрантів). На другому місці – робота домашньої прислуги (16,3%), далі сільське господарство, торгівля, промисловість [5, с. 7]. Більшість заробітчан – чоловіки, частка яких становлять 67,2% (станом на 2008 рік). Однак частка жінок-мігранток помітно зросла порівняно з 2001 р. (24%). Найбільше заробітчан є із західних областей України, де за кордоном працюють 13,2 % працездатного населення. З центру виїжджають на роботу до інших держав 3,8%, зі Сходу – 3,2%, з Південного регіону – 2,6%, а з Північного – 1,4 % працездатних громадян [5, с. 8]. На переїзд українців у інші країни штовхають переважно низький рівень доходів, незадовільний стан якості життя та зростання безробіття. Усунення названих причин могло б суттєво знизити прагнення виїжджати за межі країни з метою пошуку роботи [4, с. 3].

Особливо гостро постає питання дітей трудових мігрантів. Так, як вже згадувалось вище, за результатами одного з соціологічних досліджень 54,55% опитаних заявили, що вони, виїжджаючи на кордон, залишили вдома дітей віком до 18 років. При чому, 32,05% респондентів зазначили,

що вік наймолодшої дитини, коли вони виїжджали за кордон, був 1–3 роки, 20,51% залишали дітей віком 7–12 років, а 21,79% – 13–15 років; 11,54% – 16–18 років. На питання «На кого залишені діти?» респонденти відповіли наступним чином: «у родинному колі моєї сім'ї» – 56,41%; «у моїх батьків» – 26,92%; «у батьків чоловіка (дружини)» – 12,82%; «самостійно» – 3,85%. [6, с. 457]. Отож, безліч українських дітей залишені без належної батьківської опіки на тривалий час, що спричинює значні труднощі у їхній соціалізації.

Виділяють наступні загрози для дітей трудових мігрантів [2, с. 20]:

1. Загроза стигматизації. Вона виражається у прискоренні появи у свідомості дітей трудових мігрантів метанаративу жертви в результаті дії таких чинників, як нещире «співчуття» знайомих, перманентні апелювання фактичних опікунів до оточення з метою привернути увагу до своєї персони, культивування тим із батьків, що знаходиться за кордоном, надмірного почуття провини тощо.

2. Загроза соціальної дезорієнтації, тобто невміння орієнтуватись у життєвих ситуаціях, налагоджувати стосунки, формувати життєві перспективи тощо, яка зумовлюється помилками тих дорослих осіб, які прямо чи опосередковано включені в процес виховання дітей.

3. Загроза емоційної деривації, коли труднощі у налагодженні емоційних зв'язків з іншими людьми є результатом браку істинної стійкості у житті людини, позбавленої в дитячому віці належної емоційної підтримки.

Враховуючи вище зазначені ризики, саме проблемі дітей трудових мігрантів було присвячене наше дослідження, що сфокусувалося на вивченні аперцепції сімейних стосунків та особливостей я-концепції дітей трудових мігрантів.

У дослідженні взяло участь 186 дітей трудових мігрантів, з яких 120 дівчат та 66 хлопців, один чи обоє батьків яких перебували на час дослідження на заробітках за кордоном не менше року. Вік респондентів – від 13 до 17 років, середній вік – 15 років. У 78 досліджуваних за кордоном перебуває мама, у 72 – тато, у 36 – обоє батьків. У 123 випадках батьки досліджуваних одружені, у 56 випадках розлучені або неодружені, у 7 випадках – один з батьків помер. Як наслідок, 72 респондентів проживають лише з мамою (без тата), 29 – лише з татом (без мами), 85 – без обох батьків. З тих дітей, що проживають без обох батьків переважна більшість живуть з бабцею, або з бабцею та іншими родичами (найчастіше, дідусь, сиблінги) – 76 осіб, 7 осіб проживають з сестрою, одна особа – з іншими родичами і ще одна дитина проживає сама. Стосовно тривалості

відсутності батьків, то картина виглядає наступним чином: у 51 випадку батьки (чи один з батьків) відсутні від 1 до 3 років, у 80 випадках – від 3 до 10 років, у 55 випадках – більше 10 років, при чому 10 дітей більше 10 років живуть без обох батьків.

У дослідженні також брала участь контрольна група, аналогічна за кількістю, віком, статевим розподілом, сімейною ситуацією, але ніхто з батьків дітей з цієї групи не перебуває на заробітках в даний момент часу.

Для дослідження аперцепції сімейних стосунків використовувалися такі методики: методика дослідження сепарації Хофмана (адаптація А. О. Широкої), що дозволяє ступінь незалежності від батьків та складається зі шкал функціональна незалежність, незалежність у ставленнях, емоційна незалежність та конфліктна незалежність; тест «Виявлення ставлення юнаків і дівчат до життя в своїй сім'ї» та методика «Сімейна соціограма».

Для дослідження особливостей я-концепції використовувалися наступні методики: тест самоакцептації, тест Куна, дослідження самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн в модифікації А. М. Прихожан, методика С. Бем для дослідження маскулінності-фемінності особистості, шкала самоповаги Розенберга. Для статистичного аналізу використовувався кореляційний аналіз та t-критерій Стьюдента для порівняння груп.

За даними кореляційного аналізу були виявлені деякі значущі кореляційні зв'язки між особливостями я-концепції та сприйняттям сімейних стосунків. А саме, був виявлений обернений зв'язок між шкалою самоповаги та шкалою конфліктної незалежності від мами (-0,2292) та від тата (-0,22). А це значить, що чим менше інтенсивних негативних почуттів стосовно батьків, таких як почуття провини, тривоги, злості, сорому тощо, тим більшою є самоповага юнаків та дівчат. Отож, конфліктні стосунки з батьками призводять до низької самоповаги в юнаків та юнок.

Також були виявлені кореляційні зв'язки між позитивним ставленням до сім'ї та самоакцептацією зовнішності (0,1617) і характеру (0,2046) дівчат, а також рівнем самоповаги (0,2807). Тобто, ті дівчата, що позитивно ставляться до життя у своїй сім'ї, більше задоволені своєю зовнішністю, більш незалежні у сприйнятті своєї зовнішності від оцінок оточуючих, більш задоволені собою, своєю особистістю, приймають себе такими, якими є і мають вищий рівень самоповаги. Отож, такі особливості я-концепції дівчат, як самоповага та прийняття себе залежать від ставлення до життя у сім'ї. Для хлопців

такої залежності виявлено не було. Можливо, ставлення до себе хлопців більшою мірою залежить від стосунків з однолітками, статусу в групі, а не від сімейних стосунків.

Тепер розглянемо, які відмінності були виявлені між особливостями я-концепції у дітей трудових мігрантів та контрольною групою. За методикою самоакцептації виявилися відмінності у шкалах самоакцептації виконання справ ($t = -5,12$) та загального рівня самоакцептації ($t = -2,55$). А саме, діти трудових мігрантів мають менший рівень самоакцептації виконання справ, що вказує на меншу ступінь задоволеності своєю діяльністю, меншу відповідальність, впевненість у своїх силах, більшу тривожність щодо справ. Також діти заробітчан мають менший рівень загальної самоакцептації, тобто, меншу здатність приймати себе, незважаючи на недосконалість та недоліки.

За тестом Куна були виявлені відмінності за рівнем комунікативного «Я» ($t = 4,27$) та рефлексивного «Я» ($t = -2,54$) (слід зазначити, що всі відповіді опитуваних за даною методикою категоризувалися по групах: соціальне «Я», комунікативне «Я», матеріальне «Я», фізичне «Я», діяльнісне «Я», перспективне «Я», рефлексивне «Я»), що значить, що у дітей трудових мігрантів вищий рівень комунікативного «Я», тобто, вони схильні в більшій мірі сприймати себе, як суб'єкта комунікації, що можливо, вказує на більшу потребу у спілкуванні, але рефлексивне «Я» у них проявляється менше, отож, можна припустити, що вони менше схильні до рефлексії, ніж діти з контрольної групи.

За шкалою самоповаги теж були виявлені статистично значимі відмінності ($t = -2,08$), а саме діти трудових мігрантів схильні до меншого рівня самоповаги, ніж діти з контрольної групи.

Що стосується сепарації від батьків, то тут були виявлені наступні відмінності: діти трудових мігрантів мають меншу емоційну незалежність від мами ($t = 2,59$) і більшу конфліктну незалежність ($t = -2,06$), тобто діти трудових мігрантів прагнуть ближчого емоційного зв'язку з мамою і мають менше інтенсивних негативних почуттів стосовно мами, таких як почуття провини, тривоги, злості, сорому тощо. При чому, це стосується лише тих опитуваних, в кого мама перебуває за кордоном. В тих, в кого за кордоном лише тато і вони проживають із мамою, ситуація така ж, як і в респондентів з контрольної групи. Отож, ті діти, в яких мама перебуває за кордоном мають труднощі в емоційній сепарації від неї, більше до неї прив'язані.

Цікаво, що ситуації сепарації від тата дітей трудових мігрантів кардинально відрізняється. Так, не було виявлено різниці у сепарації від тата в тих дітей, в кого тато перебуває за кордоном. Проте, були виявлені відмінності у сепарації у тих, хто проживає лише з татом (мама на заробітках), а саме такі діти демонструють більшу емоційну, функціональну незалежність та незалежність ставлень від тата, ніж опитувані з контрольної групи. Отож, діти, в який мама перебуває за кордоном, прагнуть близького емоційного контакту з нею і, разом з тим, дистанціюються від тата. Тобто, тато не виступає фігурою, що може в емоційному плані замінити маму.

Підсумовуючи, можемо зробити наступні висновки:

- діти трудових мігрантів мають менший рівень самоакцептації виконання справ, що вказує на меншу ступінь задоволеності своєю діяльністю, меншу відповідальність, впевненість у своїх силах, більшу тривожність щодо справ;
- діти заробітчан мають менший рівень загальної самоакцептації, тобто меншу здатність приймати себе, незважаючи на недосконалість та недоліки;
- у дітей трудових мігрантів вищий рівень комунікативного «Я», тобто, вони схильні більшою мірою сприймати себе, як суб'єкта комунікації, що можливо, вказує на більшу потребу у спілкуванні;
- рефлексивне «Я» у дітей трудових мігрантів проявляється менше, отож, можна припустити, що вони менше схильні до рефлексії, ніж опитувані з контрольної групи;
- діти трудових мігрантів схильні до меншого рівня самоповаги, ніж діти, що проживають з обома батьками;
- діти трудових мігрантів, мама яких перебуває на заробітках, прагнуть ближчого емоційного зв'язку з мамою і мають менше інтенсивних негативних почуттів стосовно неї, таких як почуття провини, тривоги, злості, сорому тощо, разом з тим, опитувані цієї групи демонструють більшу незалежність від тата, тобто, вони прагнуть близькості з мамою та дистанціюються від тата, з яким проживають.

Висновки. Отож, діти трудових мігрантів мають нижчий рівень самоповаги та самоакцептації, що може становити загрозу для їхнього психічного благополуччя. Також у них спостерігають викривлення сепараційних процесів від батьків, що може стати загрозою досягнення особистісної зрілості. Саме тому для таких дітей є бажаний психологічний супровід та посилена педагогічна увага.

Список використаних джерел

1. Звіт із світової міграції у 2010 році. Майбутнє міграції: Розбудова дієвості заради змін (основні положення) / Представництво МОМ в Україні. – Режим доступу : http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR_2010_ENGLISH.pdf – 272 с.
2. Іванкова-Стецюк О. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів / О. Іванкова-Стецюк, Г. Селешук // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання : зб. наук. ст. і виступів на між. наук.-практ. конф. – Львів, 2012. – С. 16-23.
3. Кравченко В. Г. Тенденції трудової міграції в Україні / В. Г. Кравченко // Часопис Київського університету права, 2012. – №2. – С. 125-129.
4. Крупка Л. Трудова міграція як індикатор соціального, економічного та політичного життя країни / Л. Крупка // Демократичне врядування : Електронне наукове фахове видання. – 2008. – Вип. 1. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/L_Krupka.pdf.
5. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування / О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 2011. – 40 с.
6. Щерба Г. Вплив міграційних процесів на виховання дітей у транснаціональній сім'ї / Г. Щерба, Р. Яремкевич // Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання : зб. наук. статей і виступів на між. наук.-практ. конф. – Львів, 2012. – С. 454-461.

Ковальчук А.Л. Социально-психологические аспекты трудовой миграции.

Рассматриваются социальные и психологические аспекты трудовой миграции. Особое внимание уделяется вопросу детей трудовых мигрантов, описываются угрозы для их эмоционального благополучия, на основе анализа результатов собственного исследования, описываются особенности я-концепции и апперцепции семейных отношений детей трудовых мигрантов.

Ключевые слова: трудовая миграция, дети трудовых мигрантов, я-концепция, самоакцептация, сепарация.

Kovalchuk A.L. Social and Psychological Aspects of Labour Migration.

This paper highlights the social and psychological aspects of migration. Particular attention is given to children of migrant workers, describes threats to their emotional well-being, based on the analysis results of the research, describes the features of self-concept and family relationships apperception children of migrant workers.

Key words: labor migration, children of migrant workers, self-concept, samoaktseptatsiya, separation.